

וזאת התורה אשר שם משה

וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: (דברים ד מד).¹

מסכת סופרים פרק יד הלכות ז-ח

ואחר כך מגביה את התורה למעלה, ואומר: אחד אלהינו גדול אדונינו קדוש ונורא שמו לעולם ועד. ומתחיל בנעימה ואומר: ה' הוא האלהים, ה' שמו. ואחריו עונין אותו העם, וחוזר וכופלו, ועונין אותו אחריו שתי פעמים. מיד גולל ספר תורה עד שלשה דפין, ומגביה ומראה פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו. שמצוה לכל אנשים ונשים לראות הכתוב ולכרוע ולומר: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל". ועוד אומר: "תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי: פקודי ה' ישרים משמחי לב מצות ה' ברה מאירת עינים: יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדיו: הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים" (תהלים יט ח-יא).²

מסכת מנחות דף נג עמוד ב

"יבוא זה ויקבל זאת מִזָּה לעם זו";³ יבוא זה - זה משה, דכתיב: "כי זה משה האיש" (שמות לב א וגם כג), ויקבל זאת - זו התורה, דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד) מִזָּה - זה הקב"ה, דכתיב: "זה אלי ואנוהו" (שמות טו ב), לעם זו - אלו ישראל, שנאמר: "עם זו קניתי" (שמות טו טז).⁴

מסכת יומא דף עב עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב: "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד), זכה - נעשית לו סם חיים, לא זכה - נעשית לו סם מיתה. והיינו דאמר רבא: דאומן לה - סמא דחייא, דלא אומן לה - סמא דמותא.⁶

¹ זה אחד מפסוקי התורה השגור בינו מאד, והוא נחבא אל הכלים, בפרשה, בין דין ערי מקלט ובין המשך סיפור כיבוש עבר הירדן המזרחי. אנחנו אומרים אותו כעומד לפני עצמו ואף מוסיפים לו: "על פי ה' ביד משה" שאיננו חלק מהפסוק. אך בפשט המקרא הוא מחובר היטב לפסוק הסמוך ויש לקרוא את שניהם ברצף: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים". ושניהם אולי מכינים אותנו לפרק הבא המשחזר את עשרת הדברות ומעמד הר סיני. ובאמת, המעברים החדים מסיפורי מאורעות לדיני תורה ודברי מוסר ותוכחה, ומדיבור בגוף ראשון לגוף שלישי וחוזר חלילה, הם מהסממנים הספרותיים המאפיינים ביותר את שלוש הפרשות הראשונות של ספר דברים.

² ראה ערוך השולחן אורח חיים הלכות תפילה סימן קלד שבעקבות דברים אלה תמה מנין נלקחה התוספת "על פי ה' ביד משה" שאנחנו מדביקים לפסוק שלנו ואלה דבריו: "ופלא שאנו אומרים וזאת התורה וגו' על פי ה' ביד משה וכן נדפס בסידורים. וקשה טובא, חדא דאין זה פסוק בשום מקום דוזאת התורה הוא בואתחנן (דברים ד מד) וע"פ ה' ביד משה הוא סוף פסוק בבהעולתך [במדבר י ג] במסעות. ועוד דבמסכת סופרים אינו כן וכמ"ש וכשמגביהה גולל הס"ת על ג' דפין ומראה לעם לפני הכתב כנגד פני המגביה. ומי שמסתכל היטב בהאותיות כראוי יגיע לו אור גדול אם ראוי לכך". ומן הסתם רבים טועים לחשוב שזהו מהפסוק בתורה ("על פי ה' ביד משה" מופיע בפסוקים אחרים בתורה, בעיקר בספר במדבר ד לז, שם מה, שם ט כג, י ג ופעם אחת גם ביהושע כב ט). ואכן הדבר תמוה: מי הוסיף ומתי נוספה תוספת זו לפסוק? ראה הצעתו של א. טויטו שתוספת זו באה בתשובה לנוצרים שטענו שתורת משה איננה תורת ה' והיא "חסרה ונעדרת השלמות", ולפיכך היא מופיעה רק בסידורים האשכנזיים ולא הספרדיים (מובא בספרו של ד. שפרבר, מנהגי ישראל ג', עמ' צ"ה, מוסד הרב קוק, תשנ"ד). והדברים נכונים בפרט לספר דברים שעל אופיו המיוחד, בהשוואה לשאר חומשי התורה, כבר עמדנו בדברינו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשת דברים. ואגב, מנהגי אשכנזים וספרדים, יש אומרים שמסכת סופרים זו נוטה לשיטת הספרדים שמגביהים את התורה לפני הקריאה (ולא כאשכנזים שמגביהים לאחר קריאת התורה), אך מעיון בה (בהלכות הקודמות שלא הבאנו לעיל) נראה לנו שאפשר להבינה לשתי השיטות.

³ ראה הפיוט הבנוי כחידה בגמרא שם: "יבוא אדיר ויפרע לאדירים מאדירים באדירים ... יבוא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים ... יבוא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים". ומשם הוא מגיע לפיוט-חידה שלנו: "יבוא זה ויקבל זאת מזה לעם זו". ראה שם פתרונות כל הפיוטים החידתיים האלה. פיוטים בתלמוד ובספרות המדרש אינם דבר שכיח, אך גם לא נדיר. ראה למשל השירה שאמרו הפרות, עפ"י המדרש, בעת העלאת ארון הברית מבית שמש (המתואר בשמואל א פרק ו): "רוני רוני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת בריקמי זהב המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים" (עבודה זרה כד ע"ב). וכן הספדים פיוטיים בגמרא מועד קטן כה ע"ב: "תמרים הניעו ראש על צדיק כתרם, נשים לילות כימים על משים לילות כימים ... אם בארזים נפלה שלהבת - מה יעשו איזובי קיר, לויתן בחכה הועלה - מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה - מה יעשו מי גבים ... בכו לאבלים ולא לאבידה, שהיא למנוחה ואנו לאנחה". לסקירה מקיפה של נושא זה, ראה: אהרון מירסקי, 'השירה העברית בתקופת התלמוד', הפיוט, ירושלים תשנ"א, עמודים 57-76.

⁴ ושני פסוקים קודם: "עם זו קניתי" ואנחנו נוסיף גם את ישעיהו מג כא: "עם זו יצרת לי תהלתי וספרתי" שהוא תחילת הפטרת פרשת ויקרא. וכבר עמד על "משולש" זה בעל הטורים, ששיטתו מבוססת על מקבילות במקרא, ושזר את שלושתם לאחד בפירושו לשמות טו יג: "עם זו גאלת. עם זו קניתי (פסוק טז). עם זו יצרת לי (ישעיה מג כא). שעם זו קניתי כשגאלת אותם וכאילו יצרתם אז בריה חדשה". אבל אנחנו בנושא "וזאת התורה אשר שם משה", אשר מדגיש שה-"זאת" - התורה, באה "מזה" - הקב"ה, והוא שנתנה ל-"זה" - הוא משה: "יבוא זה ויקבל זאת מִזָּה". ובכך אולי נותן מקור לתוספת שלנו: "על פי ה' ביד משה".

⁵ הוא דורש את המילה "שם" שבפסוק כמו סם.

⁶ מסביר שטיינזלץ: מי שמאומן בתורה ועוסק בה מאהבה הרי היא לו סם חיים. ומי שאינו מאומן ולא בא מאהבה - סם מוות. (חסדי ברסלב יאהבו גמרא זו). השווה מאמר זה עם מאמר הגמרא במסכת שבת פח ע"ב: "אמר רב חננאל בר פפא: מאי דכתיב: שמעו כי

מסכת מכות דף י עמוד א

תנא: תלמיד שגלה - מגלין רבו עמו, שנאמר: "וחי" - עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא.⁸ אמר ר' זעירא: מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון.⁹ א"ר יוחנן: הרב שגלה - מגלין ישיבתו עמו.¹⁰ איני? והא א"ר יוחנן: מנין לדברי תורה שהן קולטין? שנאמר: "את בצר במדבר וגו'", וכתוב בתריה: "וזאת התורה!" לא קשיא: הא בעידנא דעסיק בה, הא בעידנא דלא עסיק בה (לא קשה, זה בזמן שהוא עוסק בה וזה בזמן שאינו עוסק בה).¹¹

דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן

אמרו ישראל: רבינו משה, ערי מקלט אינן בטלים לעולם!¹² אמר להם: לאו, אלא סוף בית המקדש עתיד ליחרב וערי מקלט בטלות. אמרו ליה ישראל: והיאך אנו עושין? מיד אנו מתים! אמר להם: לאו, אלא התורה לפניכם שהיא מצלת יותר מערי מקלט. שערי מקלט אינן קולטות אלא לשוגגין, והתורה פונה את השוגגין ואת המזידין.¹³ ומה כתיב שם? "וזאת התורה אשר שם משה" (דברים ד מד), מהו "וזאת"? עשאה מוסף על ערי מקלט, מה ערי מקלט מצילות מן המיתה, אף התורה כן. אמר שלמה: "החזק במוסר אל תרף" (משלי ד ג).¹⁴

רש"י על הפסוק

וזאת התורה - זו שהוא עתיד לסדר אחר פרשה זו.¹⁵

נגידים אדבר (משלי ח ו), למה נמשלו דברי תורה כנגיד? - לומר לך: מה נגיד זה יש בו להמית ולהחיות - אף דברי תורה יש בהם להמית ולהחיות. היינו דאמר רבא: למיימינים בה - סמא דחיי, למשמאילים בה - סמא דמותא". אלא ששם הנושא קשור עם דרשת רבי ישמעאל: "כפטיש יפוצץ סלע - כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשיבעים לשון". ועל האדם מוטלת החובה לברר את הלשון הנכונה - הימנית ולא השמאלית, בתוך דברי התורה, בתוך עולם ההלכה והאגדה. כך בדיבור של מעמד הר סיני וכך גם בדיבור של "דברי חכמים כדורבנות" בבית המדרש, כמתואר בגמרא חגיגה ג ע"ב. ראה כל ההקשר הרחב בגמרא שבת שם, לאגדות מתן תורה: כפה עליהם הר כגיגית, עמא פזיזא, מודעה רבה לאורייתא ועוד. ואילו בדרשה שלנו, במסכת יומא, מדובר על תורה מול יראת שמים. שתורה בלי יראת שמים אינה ולא כלום. סם חיים הוא תורה שיש בה יראת שמים, תורה שמביאה ליראת שמים. ראה שם המשל של רבא על מי שאין לו יראת שמים ועוסק בתורה: "חבל על מי שאין לו חצר ועושה שער לחצר" (תרגום עפ"י שטיינזלץ). בשביל מה השער? לאן הוא מוליך? ועוד שם: "פקודי ה' ישרים משמחי לב, אמרת ה' צרופה - זכה - משמחתו, לא זכה - צורפתו". שנזכה תמיד להצטרף בשמחה לשמחה של תורה.

⁷ דברים פרק ד פסוק מב: "ונס אל אחת מן הערים האלו וְחָ"ו."

⁸ תרגום: עשה לו דבר שתהיה לו בו חיות, ומסביר שטיינזלץ: "כיוון שחיינו של התלמיד תלויים בלימודו - צריך רבו להיות עמו". הרב גולה לעיר המקלט עם תלמידו שרצח נפש בשגגה!

⁹ וצריך הרב לבדוק היטב מי הם תלמידיו שמא יגלה בעקבותיהם. מעין תמונת ראי לדברי אבטליון במסכת אבות פרק א משנה יא: "אבטליון אומר: חכמים היהירו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל". אנחנו גולשים מעט מהנושא שלנו לנושא ערי מקלט שגם הוא בפרשתנו ובע"ה עוד נזכה לדון בו כדבעי. בינתיים, נטעם מעט ממנו והוא יחזירנו לנושא שלנו. עניין זה של אחריות הרב על תלמידיו ודאי כבר נידון ונדרש בפנים רבות ע"י רבים וטובים. אנחנו רק נוסיף נופך קטן, שהוא מזכיר את אחריות הכהן הגדול על הרוצחים בשגגה: "שהיה להם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו" (ולכן תפילתם של הרוצחים בשגגה שהכהן הגדול ימות והם ישתחררו, יש בה רושם; ולכן אמותיהם של הכהנים הגדולים היו מספקות מזון לרוצחים בשגגה שלא יתפללו, ראה כל זאת בגמרא מכות דף יא ע"א). דברי לקח ומוסר אלה שמעתי מפי חותני הרב יוסף יהודה ע"ה לאחר רצח רבין ז"ל, כשהיה דיון בציבור הדתי אם הייתה לנו אחריות עקיפה כלשהיא על מעשה אותו רוצח. ובעיניו, ועפ"י מקורות אלה, פשיטא שהייתה.

¹⁰ עכשיו התלמידים גולים יחד עם הרב שהרג נפש בשגגה. האם גם להם יש אחריות על רבם? האם גם לו מגיעה חיות, הגם שקטל נפש, וחיותו היא למוד תורה עם תלמידיו?

¹¹ בהמשך הגמרא שם היא מציעה הסבר אחר לדברי תורה שקולטים ממוות, והוא שמונעים מיתה ממי שיושב ולומד תורה, כמו רב חסדא שהיה יושב ולומד תורה ללא הרף ולא יכל מלאך המוות לקחת את נשמתו. עד שהתחכם ושבר ענף של עץ סמוך והפסיק רב חסדא לרגע ממשנתו (ראה בדומה הסיפור על מותו של דוד המלך בגמרא שבת ל ע"ב). מה שחשוב לעניינינו הוא שמהפסוק: "וזאת התורה אשר שם משה", שבא מיד לאחר דין ערי מקלט, חשבה הגמרא לומר (על בסיס דרשתו של ר' יוחנן ש"דברי תורה קולטים") שאולי רב שיצא דינו לגלות, תהא גלותו בתוך בית המדרש ובתוך עולם התורה! הדחייה של הרעיון הזה, היא לכאורה טכנית - משום שאי אפשר ללמוד תורה ללא הפסקה וברגע שיפסיק ללמוד הוא חשוף (בעוד שעיר מקלט "קולטת" כל הזמן). נראה לפיכך שנושא זה מחייב עיון מעמיק יותר ולימוד נוסף. ראה גם דברינו [לאחוז בקרנות המזבח](#) בפרשת משפטים, שם הראנו שגם למזבח בבית המקדש יש דין של עיר מקלט. והיום פושעים ורוצחים נעשים רבנים וצדיקים בבתי הסוהר ופותחים שם ישיבות ...

¹² נראה לנו לפסק בסימן שאלה, כלומר, בני ישראל שואלים את משה אם ערי המקלט יהיו קיימים לעולם ולא יתבטלו בשום שלב.

¹³ יש שמוחקים את המילה "פונה" והמשפט השלם הוא: "שערי מקלט אינן קולטות אלא לשוגגין, והתורה את השוגגין ואת המזידין". ויש כתי" בהן נמחקה המילה "פונה" ונכתב במקומה "קולטת". וליברמן משאיר את המילה "פונה" במשמעות של משחררת.

¹⁴ מדרש זה חוזר לכאורה על המדרש הקודם, וממילא גם על הבעיה הגדולה שהצבנו שם: כיצד יכול הלימוד בתורה להגן על הורג נפש. אך מרוח המדרש הכללי נראה שהכוונה כאן למניעה ולא לקליטה כדן עיר מקלט. עסקו בתורה, וממילא לא תבואו לידי שפיכות דמים בשוגג ולא תזדקקו למקלט. כמו שמצאנו למשל במדרש בראשית רבתי פרשת ויגש עמוד 208: "נוקשת באמרי פין (משלי ו שם ב) - היה זה שלא תאמר על הטהור טמא ועל טמא טהור, על אסור מותר ועל מותר אסור ונתחייבת בפין ... ומה תעשה? עסוק בתורה שנקראת זאת ... שנאמר: וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד מד) ... לך עסוק בתורה ותנצל מאף". ועדיין צריך עיון.

¹⁵ בדרך שהלכנו עד כאן, הקשר לדין ערי מקלט, יש לומר שהפסוק שלנו מסכם את הנאמר לפניו. כך גם מבאר פרשן כמו ר' חיים פליטאל: "וזאת התורה אשר שם משה - הורה להם דין ערי מקלט". אבל רש"י מכוון קדימה, לפרק ה הסמוך, המתאר את מעמד הר סיני ועשרת הדברות. וכך מבאר גם רבינו בחיי: "וזאת התורה אשר שם משה, הם הדברות שיזכיר בסמוך אחר פרשה זו. ובמדרש:

מדרש אגדה (בובר) דברים פרק ד

"וזאת התורה אשר שם משה". לא היתה חדשה, אלא אותם חוקים ועדות ומשפטים, אותה שחזר להם ולימים כדי שידעו אותה. לקיים מה שנאמר: "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" (דברים לא יט).¹⁶

איכה רבה פרשה ג סימן ז'¹⁷

"זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל" (איכה ג כא).¹⁸ ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר: משל למה הדבר דומה? למלך שנשא מטרונה וכתב לה כתובה מרובה. ואמר לה: כך וכך חופות אני עושה לך, כך וכך ארגוונות¹⁹ טובות אני נותן לך. הניחה המלך והלך לו למדינת הים ואחר לשם.²⁰ נכנסו שכנותיה אצלה והיו מקניטות אותה ואומרות לה: הניחך המלך והלך לו למדינת הים ושוב אינו חוזר עליך. והיתה בוכה ומתאנחת. וכיון שנכנסה לתוך ביתה, פותחת ומוציאה כתובתה וקוראת ורואה בכתובתה: כך וכך חופות אני עושה, כך וכך ארגוונות טובות אני נותן לך. מיד היתה מתנחמת. לימים בא המלך, אמר לה: בתי, אני תמה איך המתנת לי כל אותן השנים! אמרה לו: אדוני המלך, אלמלא כתובה מרובה שכתבת ונתת לי, כבר אבדוני שכנותי.²¹ כך עובדי כוכבים מונין את ישראל ואומרים להם: אלהיכם הסתיר פניו מכם וסילק שכינתו מכם. עוד אינו חוזר עליכם.²² והן בוכין ומתאנחין. וכיון שנכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין בתורה ומוציאין שכתוב: "ופניתי אליכם והפריתי אתכם ונתתי משכני בתוככם והתהלכתי בתוכם" (ויקרא כו יב)²⁴ והן מתנחמין. למחר כשיבא קץ הגאולה אומר להם הקב"ה לישראל: בני, אני תמה מכם היאך המתנתם לי כל אותן השנים! והן אומרים לפניו: רבש"ע, אילולי תורתך שנתת לנו, כבר אבדונו האומות. לכך נאמר: "זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל", ואין זאת אלא תורה, שנאמר: "וזאת התורה אשר שם משה", וכן דוד אמר: "לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי" (תהלים קיט צב). "על כן אוחיל לו" ומייחדים שמו שתי פעמים ביום ואומרים: "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד" (דברים ו ד).²⁵

שבת שלום

וזאת התורה, מוסף על ערי מקלט". וכן צרור המור בפירושו לפסוק: "ואמר וזאת התורה אשר שם משה, על עשרת הדברות שיזכיר. ואולי לפי דרכנו יאמר וזאת התורה של מצות ערי מקלט שהבדיל משה". ובהתאם לשתי דרכים אלה יתפרש גם הפסוק הצמוד: "אֵלֶּה הַעֲדוֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם", אם הוא סוגר את כל הנאמר מתחילת ספר דברים ועד כאן (וודאי שלא רק את דין ערי מקלט), או שגם הוא מכוון אל עשרת הדברות ומעמד הר סיני שיבואו מיד בפרק הסמוך.¹⁶ אנחנו חוזרים לבעיה שהזכרנו בהערות 2 ו-4 של חוסר אזכור שם ה' בפסוק: "זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל! רש"י וסיעתו המכוונים קדימה, יאמרו שהתשובה נמצאת בפרק ה' הסמוך, בו משה מדבר בשם ה', כגון הפסוק: "ה' אלהינו כרת עמנו ברית בחורב". וגם לדעה שהדברים מכוונים כלפי מעלה, מתחילת ספר דברים ועד כאן, לא חסרים פסוקים בהם משה מזכיר שהכל מפי הגבורה, כגון זה: "דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה' אותו אליהם" (דברים א ג). לכן, אומר המדרש לעיל, אין כאן שום דבר חדש, רק אותם חוקים ועדות ומשפטים שחוזרים עליהם בערבות מואב. ראה גם פירוש רמב"ן שמות יט ז: " ... וכן וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (דברים ד מד), שאמר לדור הבא בארץ אם יקבלו עליהם את התורה, כי בא לכרות עמהם ברית בערבות מואב כאשר כרת עם אבותיהם בחורב". אך המדרש מוסיף ואומר: שים לב למילה "שם" והשווה אותה עם "שימה בפייהם" שבסוף הספר. לא כתוב כאן: "וזאת התורה אשר נתן משה", אלא "אשר שם משה", שהוא לימוד ושינון וחזרה. ראה גמרא עירובין נד ע"ב: "רבי עקיבא אומר: מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו? – שנאמר: ולמדה את בני ישראל. ומנין עד שתהא סדורה בפייהם? – שנאמר: שימה בפייהם. ומניין שחייב להראות לו פנים? – שנאמר: ואלה המשפטים אשר תשים לפנייהם". ראה גם פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כא (בעקבות המכילתא): "אשר תשים לפנייהם. ר' עקיבא אומר: ערכם לפנייהם כשולחן ערוך, שנאמר: ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם (דברים לא יט), שיהיו שונים ומשלישין ומרבעין עד שילמדו". זה מה שמשה עשה כאן: הוא שם את התורה לפני בני ישראל – שימה בפייהם, עד שתהא סדורה בפייהם כשולחן ערוך. ורצוי עם פנים נעימות ושוחקות. ואחרי כל זאת, ראה מי שראה את הצורך להוסיף בסידור התפילה: "על פי ה' ביד משה" כפי שהערנו לעיל ונשארו ב"צריך עיון".

¹⁷ נסיים במדרש נחמה שהוא מענייני דיומא (דשבתא), גם אם הקשר לנושא שלנו קצת נדחק לסוף המדרש.

¹⁸ ראה שני פסוקים בהמשך שם: "חֲלָקִי ה' אֶמְרָה נִפְשִׁי עַל כֵּן אוֹחִיל לוֹ". ראה דברינו [אוחילה לאל](#) בראש השנה.

¹⁹ שמלות יקרות מארגמן.

²⁰ התעכב שם ואחר לחזור.

²¹ ראה דברינו [עבד שמכרו רבו \(או ניתוק הברית\)](#) בתשעה באב, שם הראנו שאין המדרש מהסס לדון באפשרות ששבד החורבן הגדול יגרום לניתוק הברית והקשר המחייב בין העבד לרבו. ושם הרב הוא שאומר: "וְהֶעֱלָה עַל רוּחְכֶם הָיוּ לֹא תִהְיֶה" ואילו כאן העבד, האישה הממתניתה עד כלות, היא זו שמקיימת את קשר הברית.

²² מגנים, לועגים.

²³ כפי שטענה הנצרות ושונאי ישראל למיניהם לאורך הדורות, כולל בשואה.

²⁴ והמשך הפסוק שם: "וְהִיִּיתִי לְכֶם לְאֱלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם". שם זה מותנה ב: "אם בחוקותי תלכו", אך הדרשן רואה בכל פסוקי הברכה של תחילת פרשת בחוקותי, דברי נחמה שאינם מותנים, או שציפיית האישה היא קיום: "אם בחוקותי תלכו".

²⁵ ומצאנו שני פסוקים בפרשתנו ואתחנן, ראשונה לנחמה, שמהם שאב עם ישראל כח ותעצמות נפש לייחל, להאמין, לא להתייאש ולצפות לגאולה, תקופה כה ארוכה.

ושנזכה לראות בנחמת ציון, גאולת ישראל ובנין ירושלים מחלקי המים

מים אחרונים: נחזור לשאלה ששאלנו בהערה 2 מי הוסיף את המילים: "על פי ה' ביד משה" לפסוק שלנו, באמירה בשעת הוצאת ספר תורה. ברוח תשובתו של אלעזר טויטו, נראה שאולי הפסוק החותם את ספר במדבר, לו יג: "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ". הוא שעומד ברקע. ספר במדבר לכאורה חותם את המצוות שנאמרו כבר בערבות מואב! לאחר שספר ויקרא חתם את המצוות שנאמרו בסיני, ויקרא כו מו: "אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמְשָׁפְטִים וְהַתּוֹרֹת אֲשֶׁר נָתַן ה' בֵּינוּ וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינִי בְּיַד מֹשֶׁה". שמא תאמר: אלה החוקים שנאמרו בסיני ע"י ה' ביד משה, ואלה עוד נוספו בערבות מואב ע"י ה' ביד משה, ומכאן ואילך, ספר דברים הוא: "התורה אשר שם משה". לפיכך, באו והוסיפו מי שהוסיף מה שהוסיף.